

NÂBÎ'NİN TUHFETÜ'L-HAREMEYN'İNİN EDİRNELİ NÂTIK'IN TUHFETÜ'L-HAREMEYN'İNE ETKİSİ: HİKÂYELER, GELENEKLER, İNANIŞLAR...

The effect of Nâbî's Tuhfetü'l-Haremeyn to Nâtik of Edirne's
Tuhfetü'l-Haremeyn: Stories, Traditions, Believes...

Prof. Dr. İ. Hakkı AKSOYAK*

ÖZ

Haccın ve hac sırasında ziyaret edilecek mekânların İslam dünyasındaki yeri dolayısıyla bu konuda çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bunlar, hacı adaylarına kutsal topraklara giden yolu ve yolculuğun zorluklarını anlatan, hac farızasının ifa edilmesi ile ilgili bilgi veren eserlerdir. Genel olarak hac seyahatnameleri denilen bu tür eserlerin en bilineni Nâbî'nin *Tuhfetü'l-Haremeyn*'i olmuştur. Bu makalede, Nâbî'nin söz konusu eseriyle aynı adı taşıyan ve kaynaklarda ondan etkilenerek kaleme alındığı belirtilen 18. yüzyıl şairi Edirneli Nâtik'in hac seyahatnamesi üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede, Nâbî'nin etkisini ve Nâtik'in orijinalliğini tespit edebilmek adına bu iki eser, seyahat boyunca takip edilen güzergâh, tasvir edilen yerlerle tasvir ediliş biçimleri, aktarılan anlatılar ve yapılan alıntılar bakımından karşılaştırıldı.

Nâtik'in seyahatnamesi, Nâbî'nin ünlü *Tuhfetü'l-Haremeyn*'i ile aynı adı taşıması dolayısıyla kimi kaynaklar tarafından onun bir taklidi olarak değerlendirilir. Özellikle Nâbî'nin muhtemelen o dönemde de meşhur olan birkaç şiiirinden etkilenmesi dışında başka bir benzerliğe rastlamak güçtür. Nâbî'nin *Tuhfetü'l-Haremeyn*'inin aksine manzum olarak kaleme alınan eserde, yolculuk güzergâhı, menzillerin tasvir ediliş biçimi dikkat çekicidir. Esere yansıyan çeşitli anlatılar, hikâyeler, gelenekler, inanışlar, acıab şeyler halk bilimini doğrudan ilgilendiren özgün konulardır.

Anahtar Kelimeler

Divan edebiyatı, 18. yüzyıl, Hac seyahatnamesi, *Tuhfetü'l-Haremeyn*.

ABSTRACT

There are a lot of writings about hajj and holy places to visit as performing hajj, which is one of the pillars of Islam. This kind of writings involve the descriptions of the road to holy lands, the difficulties during the journey and how to perform the rituals of hajj. These books are mainly known as hajj travel journals. One of the most famous books of this kind is Nabi's *Tuhfetü'l-Haremeyn*. This article examines Nabi's book and Nâtik of Edirne's book of the same kind, which is stated that it was written under the influence of Nabi in the 18th century. In this regard in order to find out the influences of Nabi and the originality of Nâtik these two books are compared with respect to the route to holy lands, the places described and ways of description, narrations and quotes that were mentioned.

As Nâtik's travel journal has the same name with Nâbî's well-known *Tuhfetü'l-Haremeyn*, some sources evaluate this book as an imitation of Nâbî's work. However in the book it is hard to find more resemblances other than some influences from some of Nâbî's poems. Also Nâtik's book was written in verses unlike *Tuhfetü'l-Haremeyn*. In the book the style of describing the route and halting places is remarkable. Moreover different narrations, stories, traditions, beliefs and strange events compiled in the book are unique and straightly related to folklore.

Key Words

Divan Literature, 18th century, Hajj Travel Journal, *Tuhfetü'l-Haremeyn*.

Giriş

Seyahatname yazmanın sebepleri pek çoktur. Bunlar arasında, önemli veya kutsal kabul edilen yer(ler) i tanıtmaya, gurbette görülen veya ya-

şanılanları okuyucuyla paylaşma, bir medeniyet, devlet, bölge veya şehir hakkında okuyucuya yanlı veya objektif bilgiler sunma, önem verilen bir kişinin sefer veya seyahatini anlatma

* Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, aksoyak@yahoo.com

sayılabılır (Coşkun 2007: 9). Bu çerçevede yazılan seyahatnameler arasında hac seyahatnamelerinin ayrı bir yeri vardır ve bunlar yazılış amaçlarına göre dört grupta incelenebilir: 1. Hac el kitapları, 2. Rehber nitelikli hac seyahatnameleri, 3. Hatıra ve rapor nitelikli hac seyahatnameleri, 4. Edebî hac seyahatnameleri (Coşkun 2002: 6). Hac yolculuğu yapacak olanlara bilgi verme amacı güden “hac el kitapları”nın da hac kervanlarının güzergâhını (menazil) tanıtan ve hac farızasının yerine getirilmesi hususunda (menasik) okuyucuya bilgi veren eserler olmak üzere iki alt gruba ayrılabilir. (Coşkun 2002: 6; 2007: 20).

Osmanlı devleti için, hac kervanlarının yıllık olarak düzenlenmesi ve süreklilik kazanması, özellikle 1517’de Hicaz’ın Osmanlı topraklarına katılması ve Osmanlı sultanlarının *hâdimü’l-Harameyn* unvanını alması ile büyük bir önem kazanır. Bu sayede kervanları oluşturan hacı adayları genellikle sekiz aydan fazla süren yolculuklar yapmışlar ve bu uzun yolculuklar esnasındaki izlenimlerini hac seyahatnameleri vasıtasıyla tasvir etmişlerdir. Kuşkusuz bu tasvirler; hem gidilen yerler hem de oralarda edinilen izlenimler hakkında önemli bilgiler verir. Özellikle İstanbul’dan Mekke’ye kadar uzanan geniş bir coğrafya üzerindeki önemli yerleşim birimlerinin gelişimi hakkında, dolaylı fakat mühim bilgiler yer alır. Ayrıca eser yazarlarının mantalitelere, inançları, eğitimleri ve dilleri hakkında da dolaylı bilgiler bulunur (Coşkun 2002:3).

Türk edebiyatında hac seyahatnameleri türünde bilinen ilk örnek, Ahmet Fakih’in yolculuk esnasın-

da kutsal yerleri anlattığı *Kitâbu Evsâf-ı Mesâcidi’ş-Şerife* adlı eserdir. Sulhî’nin *Der-beyân-ı Aded-i Menâzil-i Hicâz*; Bahtî’nin *Manzûme fi-Menâsiki’l-Hacc*; Cûdî’nin *Merâhil ü Mekke mine’ş-Şâm* ve Kâmil’in *Menâsik-i Hacc* adlı eserlerinde hac kervanının güzergâhı, manzum olarak mesnevi ve kaside nazım şekilleriyle kısaca anlatılırken Abdurrahman Hibri’nin *Menâsik-i Mesâlik*, Kadri’nin *Menâzili’l-tarik ilâ Beyti’llâhi’l-Atik*, Seyyid İbrahim Hanîf’in *Hâsıl-ı Hacc-ı Şerif li-menâzili’l-Harameyn* ve Mehmed Edib’in *Nehcetü’l-Menâzil* adlı eserlerinde hac güzergâhı ve haccın edası hakkındaki ayrıntılı bilgiler mensur olarak yazılır. Bunların dışında, 16. yüzyıl şairi Fevri’nin, arkadaşları Âşık Çelebi’ye yazdığı mektuplarda onun hac izlenimlerini anlatan *Risâle-i Mekkiyye* adlı risalesi, 18. asır şairi İbrahim Hanîf’in *Hâsıl-ı Hacc-ı Şerif li-Menâzili’l-Harameyn*’ini, Bosnalı Muhlis’in *Delilü’l-menâhil ve mürşidü’l-merâhil* (yaz. 1748-49?) adlı eserini saymak mümkündür. Ayrıca Evliya Çelebi’nin ünlü *Seyahatname*’sinin dokuzuncu cildinin de onun 1671/ H. 1082 yılında yaptığı hac yolculuğuna ayrıldığı bilinir. Bütün hac seyahatnameleri içerisinde en çok bilineni kuşkusuz Nâbî’nin *Tuhfetü’l-Harameyn*’idir (Coşkun 2007: 20).

Bu doğrultuda makalemizde, Nâbî (1642-1712)’nin *Tuhfetü’l-Harameyn*’ini esas alma ihtimali düşünülen (Babinger, 1992: 271) Edirneli Nâlık (?-1716-17)’in yine aynı başlığı taşıyan, hac seyahatnamesi üzerinde durulacak, bu eserin orijinalliği araştırılacak ve yazarın Nâbî’nin eserinden etkilenme oranı ortaya konacak

tır. Böylece, eserlerde tasvir edilen menzillerden hareketle, öncelikle her iki şairin izlediği güzergâhlar tespit edilecek; ardından ziyaret edilen ve tavsifi yapılan yerler ile bunların tavsifi yöntemleri/biçimleri, alıntısı yapılan şairleri ve hikâyeleri ayrı başlıklar halinde karşılaştırılacaktır. Ayrıca Nâtık'ın eserinde yer verdiği Osmanlı yaşantısına ait gelenekler, inanışlar ve halk arasında anlatılan garip olaylara ilişkin anlatılardan da söz edilecektir. Ancak bunlara geçmeden önce Nâtık ve eseri *Tuhfetü'l-Harameyn*'ini tanıtmak yerinde olacaktır.

Kaynaklarda Edirneli Celilizâde olarak anılan Nâtık Mehmet Efendi'nin gençliğini "tahsil-i ma'rifet" (Çapan 2005: 646) ile geçirdikten sonra, yeniçeri ağası (Salim 1315: 636) Doğramacı Mehmet Paşa'ya (Sultan II. Mustafa zamanı) intisap ettiği belirtilir (Şeyhî 1989: 476; İsmail Belig 1999: 426; Mehmet Süreyya 1311:534; Peremeci 1940: 264; Babinger 1992: 271; Canım 1995: 351) Ancak bunların aksine *Edirne Şairleri*'nde, şairin Doğramacı Mehmet Paşa'ya intisabının doğru olmadığı söylenir (Canım 1995: 351). Paşa'nın kâtipliğini yapan Nâtık Mehmet, (Mehmet Süreyya, 1311: 534; Babinger, 1992: 271) emekliye ayrıldıktan sonra sarraflık ve aktarlıkla uğraşır (Şeyhî 1989: 476; Çapan 2005: 646; Salim 1315: 636; Babinger 1992: 271). Kaynaklar; onun vefatı konusunda aynı tarihi (1129/1716-1717) verir. Sâlim, onun İstanbul'da defnedildiğini belirtir (Sâlim 1315: 636).

Yine kaynaklardan anlaşıldığı üzere Nâtık'ın üç eseri vardır. Kendi el yazısı ile bulunan bazı şiirleri (İbnü-lemin Kütüphanesi nr: 3590) kütüpha-

ne kayıtlarında yer almaktadır(Nâtık Mehmet 1986: 530). İkinci eseri, bir hac seyahatnamesi olarak bilinen *Tuhfetü'l-Harameyn*'idir (Çapan 2005: 64). Bu konuda Babinger; Nâtık'ın bu eserini, Nâbi'nin aynı başlıktaki mesnevisini esas alarak yazmış olabileceği şeklinde ifade eder (Babinger 1992: 271). Şairin üçüncü eseri ise bazı "acaip ve garip" hikâyeleri tertip ettiği manzum bir mecmuasıdır (Çapan 2005: 646; Peremeci 1940: 264).

Nâtık, yukarıdaki kaynaklarda *Tuhfetü'l-Harameyn* adıyla anılan mesnevisinden kendi eserinde **Tuhfe-i Nâtık** olarak bahseder:

Oldı çün resmi nutkuma vâsık
Dedim ismine **Tuhfe-i Nâtık**

(2775. beyit)

Kaynakların kayıp olarak gösterdiği Nâtık'ın *Tuhfetü'l-Harameyn*'inin bir nüshası, Ankara'da Milli Kütüphane'nin yazmalar bölümündedir. (Ankara Millî Kütüphane, Yz. A-3216). Nüsha, 172x103-112x54 mm. ölçüsündedir. Nestalik, yer yer harekeli, serlevhası müzehhep, kahverengi meşin cilt ile kaplı, şemseli ve mıkleplidir. Toplam 106 yaprak olan bu nüshanın her yaprağında 13 satır bulunmaktadır. Sonundaki ferağ kaydına göre bu nüsha, müellif hattı olup H. Recep 1119 (M. Eylül-Ekim 1707)'da tamamlanır. Mesnevi nazım biçimiyle kaleme alınan *Tuhfetü'l-Harameyn*'de, aruzun *fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün* kabı kullanılır. Araya serpiştirilen 21 gazel ve 18 rubainin vezinleri ise farklılık gösterir. Eserin bu nüshası, 2789 beyittir.

Şair, *Tuhfetü'l-Harameyn*'de hacca gidişini ve bu yolculuk esnasında ziyaret ettiği yerleri anlatır.

Nâbî, hac yolculuğunu, 1089-90/ M. 1678-79 yıllarında gerçekleştirir ve hacdan döner dönmez de seyahatnamesini kaleme alır (Coşkun 2002: 70-71). Nâtık'ın ise eserinin sonundaki kayda göre Nâbî'den yirmi yedi yıl sonra, 1119 yılının recep ayında (M. Eylül-Ekim 1707) eserini tamamlar. Ayrıca yine eserinde verdiği bilgiye göre, Nâtık, emekli olup (bkz. 145. beyit) İstanbul'da yaşarken H. 1117'de (bkz. 156. beyit) hacca gitmeye niyetlenir ve aynı yılın recep ayı içerisinde (M. Ekim-Kasım 1706) de hac yolculuğuna çıkar.

Etmiş idim tekâ'üd ile karâr
Pâdişâha du'âyla leyl ü nehâr
(145. beyit)

...
Bin yüz on yedide mine'l-hicret
Niyyet-i hacca verdi Hak kudret

Şöyle kim hâlîme olup meşgûl
Mesken olmuşdu şehri İstanbul

...
Rûz-ı âzîme idi şehri receb
Geldi bir yâr-ı dil-güşâ-meşreb

Olunup ol mahalde feth-i kelâm
Emr-i hacc oldu çün söze encâm
(155-162. beyitler)

Nâtık, eserinde; katıldığı hac yolculuğu hakkındaki izlenimlerini sık sık anlatır. Eserdeki kimi ifadeler, onun bizzat yolculuk yaptığının canlı şahididir. Örneğin; Nâtık, hasta olduğu için Kuba mescidine gidemediğinden (bkz. 1682-1685. beyitler) söz eder.

Tuhfetü'l-Harameyn'ini bir "menâsik" olarak tanımlayan Nâtık, eserinin büyük bir kısmını haccın ne şekilde gerçekleştirileceğine ayırır ve sonunda "nesayih" başlıkları altında

hacı adaylarına birtakım nasihatlerde bulunur. Özellikle "Zıkr-i Nasâyih-i Digerest" (bkz. 2296-2330. beyitler) başlığı altında, muhtemelen kendi tecrübelerinden hareketle, hacca niyet edenlerin önce bu yolculuk sırasında kendilerine kılavuzluk edecek bir hac menâsiki edinmesini salık verir. Sonrasında da ne kadar ilim sahibi olursa olsun hac yolculuğuna çıkanların, müellifinin türlü zahmetlerle oluşturduğu o menâsikin rehberliğinden, ayrılmaması gerektiğini söyler. Bu söylem; şairin eserini nasıl tanımladığıyla, hangi amaçla meydana getirdiğiyle ve onu meydana getiriş süreciyle ilişkili olmalıdır. Buna göre Nâtık, eserini hac yolculuğuna çıkacak insanlara rehberlik etmesi amacıyla kaleme alır. Bu ifadelerde kendisini fazilet sahibi bir kişi olarak tanımlayan Nâtık; eserini de fasih ve anlamlarla yüklü görür. Nâtık, iyi yazar ya da şairi tanımlarken; bunların yerinde ve hâle uygun olarak bazen eskilerden hikâyeler anlatması, bazen latifeler ve gazeller söylemesi bazen de Kur'an, hadis, mana, fıkıh ve beyan ilimlerinden yararlanması gerektiğinden söz eder. Ayrıca böyle bir kişiyle karşılaşıldığı zaman da onun elden kaçırılmaması gerektiğini vurgular. Aslına bakılırsa bunlar, tam da Nâtık'ın eserinde başvurduğu yöntemlerdir:

Bahs-i hâcette gül kavâ'idden
Ahz edersen bakıp *menâsike* sen

Ki *menâsik* eder heme tafsil
Ben ne hâcet k'edem sözi tatvil
(2743-2744. beyitler)

...
Lîk birkaç nasâyih oldu ziyâd
Kâ'idesin *menâsik* eyler yâd
(2772. beyit)

Güzergâh

Osmanlı devletinde, hac kabilelerinin takip ettikleri sağ, sol ve orta kol olmak üzere üç ana güzergâh bulunmaktadır. Nâbî'nin takip ettiği sağ kol, Üsküdar, Gebze, Eskişehir, Akşehir, Konya, Adana, Antakya yoluyla Halep ve Şam üzerinden Mekke ve Medine'ye ulaşmaktadır (Sak vd. 2004: 182). Nâbî, seyahati sırasında bu resmî hac yoluna büyük oranda bağlı kalır. Onun seyahat menzilleri şunlardır: Kartal, İzmit, Hersek, İznik, Eskişehir, Seyyidgazi, Akşehir, Iğın, Ladik, Konya, Ereğli, Adana, Misis Köprüsü, Payas, Bakras, Antakya, Halep, Urfa, Fırat'ı geçtikten sonra Antep, Halep, Hama, Hımıs, Kuteyfe, Şam, Ramle, Kudüs, Askelon, Gazze, Arış, Suez, Salihyye, Kahire, bundan sonra Mısır hac kabileleriyle birlikte: Adiliyye, Birketül-hacc, Tih Sahrası, Sina Dağı, Mısır Akabesi, Bedr-i Huneyn, Râbîğ, Mekke, Medine (Coşkun 2002: 64-68).

Nâbî, yukarıda ayrıntıları verilen resmi hac güzergâhını kullanarak Mısır'a ulaşırken Nâtık, deniz yolunu kullanır. Fevrî ve Bosnalı Muhlis de seyahatlerinde Nâtık gibi deniz yolunu kullanmışlardır (Coşkun 2007: 30-31).

Nâtık; İskenderiye, Ebukır (=Ebu-kıyr), Reşid, Nil Nehri üzerinde Meâş adlı bir gemiyle yolculuk yaparak Bulak, Kahire'ye ulaşmış burada Mısır hac kaflesine katılarak Âdiliyye, Birke, Dâr-ı Hamrâ, Acrut Kalesi, Teye, Nahl Kalesi, Alâiye, Sütûh, Akabe, Zuhr-ı Hamâr (?), Şerefe, Uyûn-ı Kasab, Mevâlice Kalesi, Şeyh Selme, Istabl-ı Anter (?), Vecch Kalesi, Akre, Hanek, Havrâ, Nâr Vadisi, Hudeyre, Yenbûa, Bedr-i Huneyn, Sebî-i Mah-

sen, Râbia Eşmesi, Kadide, Asfân menzillerinde konaklayarak Mekke'ye ulaşır.

Nâtık'ın eseri, izlediği güzergâh itibariyle İskenderiye'den başlamaktadır. Gemi yolculuğunun nerede başladığı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Nâbî'de olduğu gibi Nâtık da yol arkadaşları hakkında bilgi vermez. Şairin hacca niyet ettiği zaman İstanbul'da olduğu bilindiğine göre; O, ya İstanbul'dan İskenderiye'ye kadar deniz yolculuğu yapar ya da -muhtemelen- Antakya'ya kadar kara yolculuğu yapıp buradan gemiye binerek İskenderiye'ye ulaşmaya çalışır. Kalesi görünecek kadar İskenderiye'ye yaklaştıkları vakit, akşama karşı üç gün üç gece devam eden büyük bir fırtına kopmuş, bu fırtına sırasında gemi büyük zarar görmüş ve bazı yolcuları denizde kaybolmuştur (bkz. 189-200. beyitler).

İskenderiye'ye yanaşamayan gemi sürüklendikten sonra insanlar, Ebukır denilen yerde karaya çıkar. Ardından Nil nehrine geçip Reşid İskeleye yanaşırlar ve Meâş adlı gemiyle Mısır'a doğru yola çıkarlar.

Gemideki insanlar, geminin ismine uygun olarak çıplak (parasız) durumdadır. Gemiyle Bulak'a gelirler ve buraya ulaştıklarında mal bulmuş Mağribî gibi sevinirler. Bulak'tan eşek sırtında yola çıkarak şaban ayının sonlarında (yolculuk başladıktan iki ay sonra) Mısır'a (Kahire kastediliyor olmalı) gelirler:

Oldu Mısır'a duhûlumuz şa'bân
Şöyle kim pek yakîn idi ramazân
(291. beyit)

Mısır'a giden kabile, ramazan ayının tamamını orada geçirir:

Her şebi kadr ü her günü bayram
Eyledik savm ile o şehri tamâm
(299. beyit)

İki seyahatin güzergâhı başlangıçta farklı olmakla birlikte, Kahire'den sonra aynı rota izlenerek ve muhtemelen aynı menzillerde konaklanarak kutsal topraklara ulaşılır.

Tavsif Edilen Yerler

Nâtık'ın İskenderiye açıklarında-ki gemide başlayıp Mekke'ye ulaştığı zaman aralığı, 487 beyit (178-665. beyitler) boyunca tavsif edilir. Burada; Nâtık'ın eserinin ağırlık noktasını oluşturan hac farızasının yerine getirilmesi gerekliliği, Mekke ve Medine ile buralardaki kutsal mekânların tanıtımı, ziyaretçilerin buralarda nasıl davranıp neler yapmaları gerektiği üzerinde durulur ve bilgi merkezli bir anlatım tarzı sergiler.

İki esere de bakıldığında; tasvir edilen yerler bakımından dikkati çeken en önemli fark, yolculuğun Kahire'ye kadar olan kısmıdır. Nâbi, takip ettiği rota itibarıyla geçtiği yerler hakkında bilgi verirken deniz yolunu tercih etmiştir. Nâtık ise seyahat güzergâhına ilişkin anlatımına İskenderiye açıklarında başlamakta ve buradan Kahire'ye kadar olan kısımda Ebukır, Reşid, Nil Nehri üzerinde Meâş adlı bir gemiyle yolculuk yaparak Bulak'ı tasvir eder. Bu yerler Nâtık'ın seyahatnamesinde yolculuk güzergâhının bir parçası olarak yer alırken Nâbi, bu yerlerden Mısır'ın coğrafyası hakkında bilgi verirken bahseder (Coşkun 2002:243-244).

Kahire, her iki seyahatnamede de oldukça kapsamlı işlenir. Özellikle Nâtık, bir ayı aşkın bir süre zarfında orda bulunur ve uzun soluklu gözlemler yapar:

Garaz ahvâlimiz hikâyetdir
Sergüzeşt-i dili rivâyetdir (290.
beyit)

Kahire-Mekke arasında Âdiliyye, Birketü'l-hacc, Tih Sahrası, Sina Dağı, Mısır Akabesi, Bedr-i Huneyn, Râbiğ (Coşkun 2002: 64-68) gibi yerlerden bahseden Nâbi'den farklı olarak Nâtık; eserinde Âdiliyye, Birke, Dâr-ı Hamrâ, Acrut Kalesi, Teye, Nahl Kalesi, Alâiye, Sütüh, Akabe, Zuhr-ı Hamâr (?), Şerefe, Uyûn-ı Kasab, Mevâlice Kalesi, Şeyh Selme, Istabl-ı Anter (?), Veceh Kalesi, Akre, Hanek, Havrâ, Nâr Vadisi, Hudeyre, Yenbûa, Bedr-i Huneyn, Sebî-i Mahsen, Râbia Eşmesi, Kadîde ve Asfân olmak üzere daha çok menzile değinir. Her iki seyahatnamede ortak olan menziller ise Âdiliyye, Birke, Akabe, Bedr-i Huneyn ve Râbi'dir. Kutsal topraklara gelindiğinde de orada bulunan bütün ziyaret yerleri, her iki şair tarafından da tasvir edilir.

Tavsif Biçimi/Yöntemi

Nâbi; anlatımının başında, gittiği menzillerin coğrafi konumu ve bir önceki konaklama yeriyle arasındaki yolculuk mesafesi hakkında bilgi verir. Ancak Nâtık'ın seyahatnamesinde bu tarz bilgiler yer almaz. Anlatıcıların özellikle bilgi vermeye çalıştıkları husus; menzillerin havası, suyu, toprağı gibi iklimsel özelliklerdir.

Gezilen mekânlarla ilgili olarak her iki şair de kişisel yorumlarda bulunmakta; ancak bu, Nâtık'ta daha baskın bir şekilde görülür. Örneğin; Nâtık, Reşid'den bahsederken oranın güzelliklerine karşı sineklerinden şikâyet eder (bkz. 218-224. beyitler). Mısır'dan söz ederken de garip ve acayip bir durum olarak gördüğü halkın

eşeklere olan sevgisi ve ilgisi üzerinde durur (bkz. 238-247. beyitler).

Nâbî de Nâtık gibi Kahire'nin tasvirine özel bir yer ayırır. Her iki şair de buradaki camilerin çokluğundan söz etmiş ve bunlardan bazıları hakkında ayrıntılı bilgiler verirler. Nâbî, camilerin çokluğunu şu ifadeyle dile getirir: "Sevâd-ı şehrden hâric-i arâzî-i hâliyede olan cevâmi'-i bî-cemâ'atun hisâbı muhât-ı ilm-i İlâhîdür." (Coşkun 2002:238). Bu bağlamda Ezher, Sultan Gavri, Tulun, Sultan Hasan, Amr b. Âş camilerini tasvir eden Nâbî'ye karşın Nâtık, bunlardan yalnızca Câmîülezhher'i tasvir eder; ancak bunda da oldukça ayrıntılı bir anlatımı tercih eder. Nâtık; Mısır'ı azametli ve garip olarak tanımlamakta; buradaki binaları, camileri ve Nâbî'nin hakkında: "Cümleden biri Ezher'dür ki vasat-ı cesed-i ümmü'd-dünyâda menzile-gîr-i kalb-i vesî' olup şâm u seher niçe bin bâlâ-nişînân serhân-ı tahkik ü takrîr ve halka-güzînân istifâde-i hadîs ü tefsîre makarr olmadan hâlî de güldür." (Coşkun 2002:238-239) dediği Câmîülezhher'i benzer bir şekilde tasvir eder:

Ya binâsı o şehri muhteremin
Vasfa yokdur liyâkati kalemin

Her binâsı sezâ-yı tahsindir
Kalb-i ma'sûk gibi sengindir

Seyr eden anda kasr-ı bâlâyı
Unudur vâf-ı tâk-ı Kisrâ'yı

Dahi bî-had cevâmi'-i zîbâ
Birbirinden garîb ü müstesnâ

Sanki her bir menâr-ı gûn-â-gûn
Kubbe-i çarha olmuş anda sütün

Cümleden biri Câmî'ül-Ezher
Ki ulûmun cihâna neşr eyler

Çâr mezhebden anda fetvâ var
Âlimân-ı ulûm-ı şettâ vâr

Ucb ile kibr ile mukayyedler
Biri birine sa'y-i ezyed eder

Meselâ birisi vaz' etse binâ
Etmemiş digeri tenezzül ana

Ol dahi cehd ile birini yapar
Bu sebebden olur binâ ekser
(259-271. beyitler)

Özellikle son üç beyitte, Kahire'de bu kadar çok caminin inşa edilmesiyle ilgili olarak şairin verdiği hükümler, Nâbî'ninkilerle paralellik gösterir: "Sevâd-ı hoş-nakş-ı Kâhire kalem-rev-i Çerâkise ve Ekrâd olduğu eyyâmında birbiriyle hem-çeşm-i reşk ü hased olup kendü etbâ'i aherün câmi'inde hem-zânû-yı saff-ı salât olması münâfi-i kâide-i hamîyyet olmak i'tikâdıyla hem-sâye-i dîvâr-bedîvâr şeklinde cevâmi' binâ idüp yek dîgere teşâbühden tehâşî vechi üzre libâs-ı aherde cilveger itmişlerdür. Hattâ ba'zı mevâzi'de bir merd-i çâlâk minâreden minâreye pertâb idicek mertebeye takrîb itmişlerdür. Medâhil ü mehâric-i sahn-ı sâhalarında ve hîtân u cidârlarında olan nukûş-ı ruhâmiye-i hurde-kârı pâ-yı enzâra zencîr-i hayret olmuşdur." (Coşkun 2002:238).

Nâtık, bunun dışında orda kabirleri bulunan evliyanın isimlerini anmaktadır: Ukbe bin Âmir (bkz. 283. beyit), Şâfi'î İdrîs (bkz. 284. beyit), Gülşenî Şâzelî (bkz. 285. beyit). Esa-

sen bu, Nâbî'de sistematik hâle gelmiş tasvir biçiminin önemli unsurlarından birisidir. O, oldukça uzun süren yolculuğunda seyahat ettiği güzergâhlar boyunca, pek çok şahsın mezarını ziyaret eder ve bunları eserine aktarır. Nâtık'ta ise bu yöntem, Mekke ve Medine dışında çok fazla görülür.

Alıntı Yapılan Kaynaklar

Seyahatname türü eserlerde, seyahatler kendi gözlemlerini eserlerine aktarmakla kalmaz, aynı zamanda sözün uygun düştüğü yerlerde; İslam tarihinden, diğer seyahatname-lerden veya başka edebî eserlerden, halk hikâyelerinden de yararlanırlar. Başka eserlerden alıntı yapmayan; yalnızca kendi gözlem ve izlenimlerini anlatan yazarlar da kendilerini ve eserlerini, önceden okudukları eserlerden soyutlayamazlar. Bu durumu Howard'ın ifadesi de destekler: seyahat, yolculuğunda istediği ve beklediği şeyi görür; görmek istediklerini de çoğu kere daha önce okudukları belirler (Howard 1980:10, Coşkun 2002: 73'ten). Dolayısıyla günümüzde türünün en meşhur eserlerinden biri sayılan Nâbî'nin *Tuhfetü'l-Harameyn*'i yazıldığı dönemde de büyük ses getirmiş olmalıdır. Böyle bir eserin, aynı türde örnekler veren yazar ve şairler tarafından da okunması ihtimali yüksektir. Nâtık'ın da Nâbî'nin eserinden haberdar olduğu düşünülse, kaleme aldığı eserinin Nâbî'nin *Tuhfetü'l-Harameyn*'i ile az ya da çok bir benzerliğinin bulunması son derece doğaldır. Özellikle bu iki yazarın/şairin aynı millete mensup olması, aynı coğrafyada yetişmesi, aynı kültürün hamuruyla yoğrulması ve aynı tarzdaki eserlerinde aynı yerleri, aynı

amaçla gezmeleri birçok ortaklığa zemin hazırlamaktadır. Bu nedenle, bu bölümde öncelikle Nâtık-Nâbî etkileşimi üzerinde durmak yerinde olacaktır.

Eserde çok fazla doğrudan etkilenme örneği olmadığı açıktır. Mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmış olan eserde, tamamı Nâtık'a ait olan çok sayıda gazel ve rubai bulunmaktadır. Biz Nâtık'ın eserinde, etkilenme olarak değerlendirilebilecek nitelikte olan, yalnızca iki şiir tespit edebildik. Bu iki şiirden ilki, Nâtık'ın Bâb-ı Cibril için söylediği gazeldir. Bu gazel, Nâbî'nin Bâbü's-selâm için söylediği şu matla beyitli gazele (Coşkun 2002: 327-328) doğrudan naziredir:

Sakın terk-i edebden kûy-ı mahbûb-ı Hudâ'dır bu

Nazargâh-ı İlâhîdür makâm-ı Mustafâ'dur bu

Nâtık'ın Ravza-i Muallâ için söylediği aşağıdaki gazeli de yine Nâbî'nin yukarıda bahsi geçen şiiriyle ifade ve içerik bakımından benzerlik gösterir:

Gönül der-yüze-kâr ol kim der-i lutf-ı keremdir bu
Geçirme fırsatı bil şükürünü Hakdan ni'amdır bu

Bu bâbin cümle muhtâc-ı eger sultân eger derviş
Erem der bu ki hep ins ü melek bâğ-ı iremdir bu

Erer hep hastalar bundan şifâ-yı lâ-yezâliye
Eder sıhhatle avdet her yerden dükkân-ı emdir bu*

Resûl-i âhir ü esbak habîb-i Hazret-i Hakdır
Melâz-ı melce-i mücrim şeffî-i muhteremdir bu

Salât ile selâm et Nâtıkâ durma ki Mevlâ'dan
Niçe demler temennî etdiğin Beytül-harem'dir bu
(1313-1317. beyitler)

Gönül cem eyle kendin itme gâflet kurb-ı sultândır
Ne sultân kim habîb-i Hazret-i Mevlâ-yı Rahmândır

Dem-i fırsattır ey bî-çâre durma arz-ı hâl eyle
Necât-ı her dü âlem emrine vâ-beste fermândır

Bu kurb-ı bî-'ad ile ermedi çok tâlib-i mahzûn
Bu ermeklik sana Mevlâ'dan ey dil lutf u ihsândır

Şeh-i levlâk-ı hil'at sâhibü't-tâc-ı kerâmetdir
Meh-i burc-ı risâlet âftâb-ı kevn ü imkândır

Döküp göz yaşların hâhinde-i ümmid ol ey Nâtık
Geçer zinhâr fırsat demleri seyl-i şitâbândır
(1365-1369. beyitler)

Nâtık, Nâbî'nin *Tuhfetü'l-Harameyn*'inde de birer örneği bulunan "es-selâm" ve "el-vedâ" redifli çok sayıda gazel de kaleme alır. Ayrıca bu çerçevede değerlendirilebilecek olan Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman gibi İslam büyüklerinin makamları için ayrı ayrı söylenmiş "selâmünaleyk, es-salâtü ve's-selâm" ifadelerinin tekrarlanmasıyla dikkati çeken gazeller de yazar. Ashında bu tarz gazel örnekleri, yalnızca bu iki şairde görülmez. Özellikle hac seyahatnamelerinde kutsal yerlerin ziyareti sırasında "es-selâm" ve "el-vedâ" redifleriyle şiir söylemek bir gelenek hâline gelmiştir. Nâtık'ın şiirlerini de doğrudan Nâbî'den etkilenme olarak görmek yerine söz konusu geleneğin bir uzantısı olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Nâbî, özellikle Mevlânâ, Muhyî-i Lârî, Câmî, Hâfız, Fuzûlî, Bâkî, Cinânî, Şeyhülislâm Yahyâ, Mantıkî, Nefî, Nâ'îlî, Sâbit, IV. Murat ve I. Ahmet gibi şairlerden alıntılar yapar (Coşkun 2002: 83).

Nâtık, eserinde Fars şairi Sâdî'den üç, Hâfız'dan ise bir beyti alıntılar. Anlattıklarına kanıt olarak böyle bir yola başvuran şair, alıntı yaptığı kaynakları da "der Fuzûlî bu beyt-i pür-nüketi, müsteherdir kelâm-ı Sâdî'de, dedi Sâdî bu beyti tahkîkâ, ki demiş Hâce Hâfız-ı Şîrâz" gibi ifadelerle mutlaka belirtir. Bunların dışında Fuzûlî'ye ait olduğunu belirttiği bir beyte de gönderme yapar. Nâtık bu şairler arasında en çok Sâdî'den alıntılar ve ona özel bir önem verir. Bu, şiirlerinde onun

hakkında söylediği övgü ifadelerinden de anlaşılmaktadır: Bunların dışında eserde Miraç hadisesi, Uhud Savaşı gibi İslam tarihinden çeşitli olaylara ve ayrıca dört hadise de gönderme yapılmaktadır.

Eserdeki Çeşitli Anlatılar

Çalışmamızın esas amacı, her ne kadar Nâbî ve Nâtık'ın hac seyahatnamelerinin karşılaştırması olsa da eserdeki gelenek, inanış, anlatıcının dikkatini çeken olaylar ve toplumun somut olmayan kültürel mirası tarzındaki anlatılardan da kısaca söz etmek yerinde olacaktır.

Nâtık; eserinde yeri geldikçe Miraç hadisesinden, Uhud Savaşından, Bedir Dağı'na yerleştirilen okçuların yerlerini terk etmesinden, Hz. Âdem ve Havva'nın cennetten çıkarıldıktan sonra Arafat dağına indirilmesinden (bkz. 870-882. beyitler), Hz. Peygamber'in ayı iki parçaya bölmesi mucizesinden (bkz. 1088-1103. beyitler) söz eder.

Akabe'de kafilenin eşkiya saldırısına uğraması (bkz. 454-517. beyitler) örneğinde görüldüğü gibi şair, kimi zaman kendi başından geçen olayları veya gezdiği yerlerle ilgili kimi önemli olayları da anlatır. Ayrıca söz edilen mekânla bağlantılı olarak halk arasında kutsallık atfedilen bazı nesnelere mevcut olup olmadığı hususunda da bilgi sunmaktadır. Bu tür anlatılardan bazıları şunlardır: Hz. İbrahim; oğlu İsmail'i kurban edeceği sırada bıçağını oğlunun boğazına götürür; ancak boynunun kesilmediğini görür. Böylece bıçağının keskinliğini sınamak üzere onu taşla sürter ve taş ikiye ayrılır. İşte bu taş, Nâtık'ın belirttiğine göre hâlâ oradadır. (bkz. 973-974. beyitler) Yine Nâtık'ın eserinde söy-

lediğine göre Hz. Fatma'nın doğduğu yer hâlâ bellidir(bkz. 1043. beyit), Peygamberimizin ibadet ettiği mihrap yerindedir (bkz. 1050. beyit) ve Hz. Ömer'in iman ettiği Dâr-ı Hizbrân'da Hz. Peygamber'in oturduğu kaya, hâlâ eskisi gibi bellidir. (bkz. 1084. beyit)

Anlatılan Hikâyeler

Nâtık, eserinde ziyaret ettiği yerlerle alâkalı olarak o dönem Osmanlı toplumunda halk arasında bilinen ve anlatılan yedi hikâyeye yer verir.

1. Hikâye (1490-1530. beyitler)

Nâtık, Bâb-ı Cibrîl'de bulunan Kûh-ı Kaysûn mezarlığıyla ilgili bir hikâye anlatır. Buna göre; bir zamanlar Şam'da alını secdeye varmamış, ömrünü kötü işlere harcamış, sakalı subh-ı sâdık gibi ak, kalbi ise gece gibi kara olan fâsık bir adam vardır. Bir gün her canlı gibi bu adam da ölüm döşegine düşer. O zaman dünyadaki iki dostuna, “Benim sefer vaktim geldi galiba, iyi bir ömür yaşamadım, ölünce de kimsecikler benim cenazeme gelmez, hiç olmazsa tuz ekmek hakkı için siz benim cenazemi ortada bırakmayın ve beni Kûh-ı Kaysûn'a defnedin.” diye vasiyet eder. Adamın bu vasiyetteki amacı; mezarlıktaki Allah dostlarının birinin şefaatine nail olabilme ümididir. Ölünce vasiyeti mucibince bahsi geçen bu mezarlığa defnedilir. Bir süre sonra dostlarından biri, adamı rüyasında cennette zevk u safa içinde görür ve dünyada hep kötü işlerle meşgul olduğu hâlde nasıl olup da böyle bir karşılık bulduğuna şaşırarak adama bunun hikmetini sorar. O da defnedildiği mezarlıkta kabri bulunan iki peygamberin kendisi için Allah'a yalvararak şefaâtçi olduklarını, Allah'ın da onların dualarını kabul ederek ona

bu hayatı bahşettiğini anlatır. Nâtık, burada ölmeyi ve böylesine faziletli bir yer olduğuna inanılan, içerisinde iki peygamberin ve binlerce (seksen bin bkz. 1506. beyit) sahabenin medfun olduğu bu mezarlığa gömülmeyi arzu ettiğini belirtir.

2. Hikâye (2030-2164. beyitler)

“Hikâyet-i Çâvûş-zâde ve Derviş ki Der-i Şehr-i Edirne Vâki' Şude Est” başlığı altında yer alan bu hikâyede bir dervişin maşukuna kavuşmak ümidiyle aşkının olgunlaşması için gurbete çıkması ancak geri döndüğünde onun öldüğünü öğrenip kendi ruhunu da teslim etmesi anlatılır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Aksoyak 2003).

3. Hikâye (2221-2295. beyitler)

Nâtık; “Hikâyet-i Tâlib-i İlm ve Sabr Âmuhten-i Ü Ez Pîr-i Rûşen” başlığı altında bugün de halk arasında anlatılmaya devam eden olaylar karşısında acele karar vermeyip sabır göstermenin faziletlerini anlatan bir hikâyeye yer verir. Buna göre, bir zamanlar ilim öğrenmek arzusuyla yanıp tutuşan bir adam vardır. Bu adam, ilim öğrenmek amacıyla memleketinden ayrılıp yıllarca diyar diyar, şehir şehir gezmiş ve sonunda bütün ilimleri öğrenip kemale ermiş birisi olarak memleketine dönmek ister. Dönüş yolculuğunda yolu bir köye uğrar ve burada misafirperver birisinin evine misafir olur. Akşam yeme içme faslı bitince ev sahibi, misafirine nereden gelip nereye gittiğini sorar. Misafir, ilim öğrenmek için yıllardır gurbette olduğunu ve artık bütün ilimleri öğrendiği için memleketine dönmekte olduğunu söyler. Bunun üzerine ev sahibi, ona ism-i azamı öğrenip öğrenmediğini sorar. Misafir, öğrenmediğini ve bili-

yorsa kendisinden öğrenmek istediğini söyler. Ev sahibi, kendisine üç yıl hizmet etmesi şartıyla ona ism-i azamı öğretebileceğini ifade eder. Bunu kabul eden ilim sahibi, üç gün büyük bir gayretle çift sürmekle uğraşır. Onun gayretini takdir eden ev sahibi, bu üç gündeki çalışmasının üç yıla degecek bir gayret gösterdiğini belirterek ona ism-i azamın sırrını öğretir. Buna göre o sır, sabırdır. Bunu öğrenen misafir, tekrar yoluna devam eder ve on beş yıl önce ayrıldığı evine gelir. Kapıyı çalarak kendisini misafir olarak tanıtır. Evinde yabancı bir adam görür ve karısının kendisini bu adamla aldattığını sanır. Akşama kadar her ikisini de öldürmeyi düşünür. Bu niyetle, yatma vakti geldiğinde hançerini beline sokarak odaya girer; ama yerde iki yatak görünce buna bir anlam veremeyerek niyetinden vazgeçer. Bu durum üç gece aynı şekilde tekrar eder. Sonunda dayanamayıp bu durumun sebebini sorunca yabancı, sandığı o erkeğin yolculuğuna çıktıktan sonra doğan kendi oğlu olduğunu öğrenir. Bunun üzerine ism-i azamın sırrı olan sabrı öğrendiği ve bunu uygulamaya geçirebildiği için Allah'a şükreder.

4. Hikâye (2331-2481. beyitler)

Nâtık, "Hikâyet-i Pâdişâh u Dervîş ve Vezîr Şoden-i Ū ve Cevâbeş" başlığı altında, gönül ehli insanların kadrihinin bilinmesiyle ilgili aşağıdaki hikâyeyi anlatmaktadır: Eski zamanlarda Acem diyarında melek huylu, fakirlere yardım eden bir şah varmış. Bu şah şehrini sürekli gezer, bulduğu dervişleri sarayına getirerek onlarla sohbet eder, onların hikâyesini dinler, marifetli olduğunu hükmettiklerine çokça iltifat eder. Bir gün şehre irfan sahibi bir derviş gelir ve padişahı onun

varlığından haberdar ederler. Padişah onunla sohbetler eder ve gerçekten değerli biri olduğunu anlayarak ona çeşitli görevler verir ve en sonunda vezirini azledip dervîşi vezir yapar. Yeni vezir, doğruluğuyla ve yaptığı doğru işlerle günden güne hem halkın hem de padişahın itibarını kazanır. O sıralarda şaha âşık olan bir güzel vardır ve bu güzel şahı kendine kul köle eder. Ancak vezir olan dervîş de bu güzellik ülkesinin şahına âşık olmuştur. Aşkını hiçbir şekilde belli etmemesine rağmen bakışlarından durumu anlaşılır. Zaten makamını elinden alan bu dervîşe diş bilemekte olan eski vezir bu haberi duyunca çok sevinerek şaha yetiştirir. Durumdan haberdar olan şah, önce öfkeyle onu öldürmeyi düşünürse de bunun aslı olup olmadığını öğrenmek için araştırmak ister. Bundan sonra şah, veziri olarak kıdem verdiği dervîşini takip etmeye başlar ve onu sevgilisine bakarken görünce haberin doğru olduğunu anlar. Vezire, onu sıradan bir dervîş iken vezirlik verip yücelttiğini ama onun kendisine ihanet ettiğini söyler. Dervîş önce bunun doğru olmadığını söylese de şahın kendisinin araştırarak bu hükme vardığını söylemesiyle güzele baktığını itiraf etmekle birlikte ona âşıkâne bir nazarla değil kendi gençliğini hatırlayarak ibret nazarıyla baktığını belirtir. Doğru olmadığını bildiği hâlde bu cevabı beğenen şah, dervîşi bağışlar.

5. Hikâye (2510-2561. beyitler)

"Hikâyet-i İsa ve Âbid ve Fâsık ve Tevbe Kerden-i Ūst" başlığı altında şu hikâye anlatır: Bir gün Hz. İsa bir çölde giderken gece gündüz ibadetle meşgul olan bir kişiyle karşılaşır. Hz. İsa'yı gören adam ona hürmet gösterir, Hz. İsa da ona aynı şekilde karşılık

verir. O civarda Allah yolundan uzak bir fâsık birisi bulunmaktadır. Hayatı boyunca alnı secdeye değmemiş, eline tesbih almamış, diline Allah'ın adını almamış bir insanken bir an tefekkür edince insanın bunun için yaratılmadığını kendisinin de bu hayata lâıyk olmadığını anlayarak tövbe eder ve gezinirken Hz. İsa ile âbidi görür. Bunlardan birisi peygamber, diğeri ise sürekli ibadet eden bir kişi; ancak bunlar benim derdime çare bulabilirler diye düşünür. Bu düşüncelerle onların sohbetine katılmayı düşünürken onu gören âbid, bu kötü bir kişidir keşke yanımıza gelmese, onunla sohbet etmek zorunda kalmasak, böyle birisi bizim sohbetimize lâıyk değil diye düşünür. Hz. İsa'ya o an bir vahiy gelerek âbidi bu kibirli düşüncesinden dolayı uyarması emrolunur.

6. Hikâye (2585-2623. beyitler)

“Hikâyet-i Ca'fer-i Bermekî” başlığı altında cömertlik konulu şu anlatıya yer verilir: Harun Reşid zamanında Bağdat'ta yaşayan Cafer-i Bermekî adında cömertlikle meşhur birisi yaşardı. Bu kişi aynı zamanda Harun Reşid'in vezirliğini de yapmaktaydı. Bütün yazı türlerinde mahir olan bir kalem ehli, hazinedara hitaben Bermekî'nin yazısını taklit ederek dilekçe sahibine bin altın vermesi kaydını içeren bir yazı yazar ve hazineden altınları alarak harcar. Daha sonra bunu alışkanlık hâline getirerek defalarca aynı düzenle hazineden altın alır. Bir gün hazineye uğrayan Bermekî, bu belgelerden birini görür ve sahte olduğunu anlar ve bu dilekçeyi veren kişinin tekrar gelmesi durumunda kendisine haber verilmesini ister. Adam yine aynı şekilde sahte dilekçeyle geldiğinde Bermekî'ye haber

verirler, onun talebi üzerine adam huzuruna getirilir. Adam öldürüleceğini düşünürken Bermekî, onun yaptığı işi takdir ederek bunun büyük bir yetenek olduğunu belirtir. Kalem kâğıt verip hepsi bitinceye kadar dilekçe yazmasını ve yazdığı her dilekçe için bin altın vereceğini ifade eder.

7. Hikâye (2624-2672. beyitler)

“Hikâyet-i Pâdişâh ve Vezir-i Zâlimes ve Sebeb-i Ma'zûri-i Ū” başlığı altında ahde vefa ve iyilik konulu şu hikâye anlatılır: Eski zamanlarda Arap diyarında iyi huylu, cömert, halkının sevdiği bir padişah vardı. Veziriyse onun tam aksine kibirli, hiddetliydi. Bu vezir, halka zulmettiği için birkaç temsilci onu padişaha şikâyet eder ve “Senin gibi bir padişah neden böyle birini vezir olarak seçer?” diye sorarlar. O da henüz padişah olmadan önce dağılmış bir vaziyetteyken vefalı bir dostun yardımıyla toparlanıp ve kendini bulduğunu, padişah olunca da ona lütufta bulunmak için uzun süre aradığını ama bulamadığını sonunda öldüğü haberini aldığını anlatır. Ancak yaptığı iyiliğin altında kalmamak için bir akrabasını, yakınını arar ve ona benzediği için bulduğu bu adamı vezir yapar. Onun kusurlarını bildiği hâlde kötülüğe kötülükle karşılık vermemek için ona iyi davrandığını belirtir.

Gelenekler

Mısır hac kafilesinin yola çıkış hazırlıkları sırasında yapılan törenler eserde, geniş yer bulmuştur. Nâbî'nin “*Kâlâ-yı siyeh-fâm-ı zalâm kisve-i kâmet-i şâm olmağ için dâmen-i bedr-i Şevvâl şeb-be-şeb bürîde-i mikrâz-ı nakz olmağa şürû' eyledük-de bâlâ-yı şâhid-i beyt-i İlâhî için*

bâfte-i kârgâh-ı yek-sâle olan kisve-i şerîfe-i anberin-târ gulgule-i ezkâr-ı meşâyah-i bi-şümâr ile vâli-i Mısır pîşgâhında güzâr ve medfen-i re's-i pür-nûr-ı hazret-i Hüseyin ibn Aliyyü'l-mürtezâ razîye'llâhü anhümâda çend rûze vedî'a-i vakfe-i istikrâr eylediler." (Coşkun 2002:248) şeklinde kısaca anlattığı Kâbe'nin örtüsünün Mekke'ye doğru yola çıkışı Nâtik tarafından daha ayrıntılı bir tablo hâlinde tasvir edilir. Nâtik'in anlatımında gelenek hâline gelmiş olan törensel bir atmosfer izlenimi hâkimdir: Şevval ayının ilk haftasında Kabe'nin siyah örtüsü dışarı çıkar ve bu günde bütün halk sokaklara dökülür, ortalık mahşer gününe döner. Törenle İmam Hüseyin Camii'ne getirilen örtü, yedi gün burada kalır. Bu süre zarfında eksiklikleri giderilir, tamir edilir (bkz. 321-336. beyitler). Şevvalin on beşinde Hz. Hüseyin Camii'nden törenle çıkarılan örtü, gece getirilen surre alayında hediyeleri Harameyn'e taşıyacak araç gelir. Bütün halkın katılımıyla oluşan büyük bir kalabalık sabaha kadar zikir ve tespihlerle orada beklerler. Valinin de katıldığı törende, kafileye eşlik edecek olan beşi süvari, biri yeniçeri, diğeri azap olmak üzere ikisi de piyade olan askerî birliği temsilen yedi meş'ale yakılır (bkz. 337-361. beyitler).

Nâtik'in şahit olduğu törendeki dönemin Mısır valisi Mehmet Râmî (1656-1706)'dir:

Anda icrâya resm ü ahkâmı

Vâli idi Muhammedü'r-Râmî

(354. beyit)

Padişahın temsilcisi olarak Vali, Kâbe'nin örtüsüne ve onu taşıyacak mahmile tazimde bulunur ve örtüyü, onu Harameyn'e kadar taşıyacak olan kafilé başına (mir-i hacc) kendi eliyle teslim eder. Bundan sonra kafilé tö-

renle yola koyulur.

Şair ayrıca Kahire'de "Muhtesib Gecesi" olarak adlandırılan ve ramazan ayının gelip gelmediğinin anlaşılabilmesi için hilalin görülmesi şüphesinin olduğu gecelerde genç yaşlı, zengin fakir bütün halkın katıldığı bir şenliğin düzenlendiği geceden bahseder. Orada bulunduğu süre içerisinde gerçekleşen ve kendisinin de içerisinde bulunduğu bir Muhtesib Gecesi'ni de anlatır (bkz. 292-297. beyitler).

Nâtik, Bedr-i Huneyn'de bulunduğu sırada orada eskiden beri hac kabilelerinin konakladığı esnada âdet hâline gelmiş bir eğlenceden söz eder. Kandil ve Şerbet Gecesi olarak adlandırılan bu gecede zengin fakir herkes, çadırında kandiller yakar, bütün develer mumlarla süslenir ve aydınlıkta yeryüzünün gökyüzüne galip geldiği bu mum şenliğinde herkes orada bulunan şehitlerin ruhuna ikram olmak üzere şerbetler dağıtır (bkz. 610-621. beyitler).

İnanışlar

Eserde, Hz. Muhammet'in mucizeleri olarak değerlendirilen halk inanışlarına da yer verilmiştir. Kadide'de suyu acı olan bir kuyuya, halkın şikâyeti üzerine Hz. Peygamber'in tükürdüğü ve bundan sonra kuyunun suyu şeker gibi tatlı bir hâle geldiği inanışı (bkz. 639-646. beyitler) ile yine Hz. Peygamber'in yolunda olup o, evinden çıkınca kendisine salat u selam getiren ve "Namazgâh Taşı" adı verilen dil şeklinde bir taşın bulunduğu inanışına yer verilir (bkz. 1055-1059. beyitler).

Acaib Şeyler

Nâtik'in acaib/garip olarak tanımladığı hadiselerden biri Birke'de

şahit olduğu havaî fişek gösterisidir. Peygamberimizin rihleti gecesini olan 27 Şevval'de Birke'dedirler ve burada gökyüzünün gündüz gibi aydınlandığı havaî fişek gösterisine şahit olmuşlardır. O gece atılan sayısız havaî fişekten dolayı gökyüzü âdeti gündüz kadar aydınlıktır. Fişekler adeta yerden kaynayan çiçeklerle bezenmiş bir ağaç yahut ateşler saçan, kıvılcımlar fıskırtan bir fıskiye gibi görünür. Gökyüzüne fırlatılan fişekler yıldızlar gibi kıvılcımlar saçar, bu kıvılcımlardan yeryüzüne doğru düşenleri sanki bir kuyruklu yıldız gibi süzülür (bkz. 365-377. beyitler).

Sonuç

Nâtık'ın seyahatnamesi, Nâbî'nin ünlü *Tuhfetü'l-Harameyn*'i ile aynı adı taşıması dolayısıyla kimi kaynaklar tarafından onun bir taklidi olarak değerlendirilir. Özellikle Nâbî'nin muhtemelen o dönemde de meşhur olan birkaç şiirinden etkilenmesi dışında başka bir benzerliğe rastlamak güçtür. Nâbî'nin *Tuhfetü'l-Harameyn*'inin aksine manzum olarak kaleme alınan eser, yolculuk güzergâhı, menzillerin tasvir edilmiş biçimi, anlatılan hikâyeler bakımından da orijinaldir.

KAYNAKLAR

- Aksoyak, İ. Hakkı. "XVII. Yüzyıl Şairi Edirneli Nâtık'ın Kaleminden Bir Aşk Hikâyesi". *Millî Folklor* 58 (Yaz 2003): 114-120.
- Babinger, Franz. *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. Çev. Coşkun Üçok. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Canım, Rıdvan. *Edirne Şairleri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Coşkun, Menderes. *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Harameyn'i*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Coşkun, Menderes. *Bosnalı Muhlis'in Manzum Seyahatnamesi: Delîlü'l-Menâil ve*

Mürşidü'l-Merâhil, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2007.

Çapan, Pervin. Mustafa Safayî Efendi Tezkire-i Safayî, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2005.

Halaçoğlu, Yusuf. *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara 2002.

Howard, Donald R. *Writers and Pilgrims: Medieval Pilgrimage Narratives and Their Posterity*, Los Angeles: University of California Press, 1980.

İsmail Belig. *Nuhbetü'l-âsâr Lî Zeyl-i Zübdetü'l-eş'âr*. Haz. Abdülkerim Abdülkadiroğlu. Ankara: AKMB Yayınları, 1999.

Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*. İstanbul: yy, 1311.

"Nâtık Mehmet Çelebi (Celilizâde)". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1986.

Nâtık. *Tuhfetü'l-Harameyn*. Ankara Millî Kütüphane, Yz. A 3216.

Peremeci, Osman Nuri. *Edirne Tarihi*. İstanbul: Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları, 1940.

Rifat Osman. *Edirne Evkaf-ı İslamiye Tarihi*. Haz. Ülkü (Ayan) Özsoy. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1999.

Sak, İzzet ve Cemal Çetin. "XVII ve XVI-II. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 16 (Güz 2004): 179-221.

Salim. *Tezkire-i Salim*. İstanbul: yy, 1315.

Sezen, Tahir. *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2006.

Şeyhî Mehmet Efendi. *Vekayii'l-fudalâ*. Haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

Tosyavizâde Rifat Osman. *Edirne Rehnüması*, Haz. Ratip Kazancıgil. Edirne: Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, 1994.